

УДК 316.6:316.613.434

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ УМОВИ ПОДОЛАННЯ ТА КОРЕКЦІЯ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ У СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ (КУРСАНТІВ)

Голярдик Н.А.

Національна академія

Державної прикордонної служби імені Богдана Хмельницького

Стаття присвячена висвітленню проблеми агресивної поведінки у студентської молоді (курсантів). У дослідженні розкрито значення поняття «агресія», охарактеризовано суть та особливості агресивної поведінки студентської молоді (курсантів). Також з'ясовано основні види агресії та окреслено умови її подолання. Визначено, що для діагностики стану агресії особистості застосовують опитувальник А. Басса – А. Дарки. Обґрунтовано необхідність в проведенні системного аналізу індивідуальних, особистісних, соціально-психологічних і психолого-педагогічних факторів, що обумовлюють соціальні відхилення в поведінці молоді людини. На основі аналізу досліджень і наукових публікацій відомих вітчизняних та зарубіжних учених обґрунтовано значення профілактики і корекції агресивної поведінки у студентської молоді (курсантів).

Ключові слова: агресія, агресивна поведінка, види агресії, агресивні реакції, психологічна корекція.

Постановка проблеми. Сучасне суспільство переживає період, що супроводжується перетворенням суспільних відносин, які викликають не лише позитивні, але й негативні зміни в різних сферах соціального життя, сприяючи при цьому появі різних відхилень в особистісному розвитку та поведінці людей. Серед них особливо тривого викликає агресія, а саме – факти, що свідчать про зростання проявів агресивності серед загалом законотворчих підлітків і юнацтва, про стрімку криміналізацію чималої частки осіб з середньою спеціальною та вищою освітою у віці від 18 до 24 років (В.І. Бобир, А.Т. Кулик, Т.Н. Курбатова та ін.), про міжособистісне спілкування молоді на рівні концентрованої конфліктно-негативістської субкультури [6, с. 15]. Нестабільна економічна ситуація, соціальна напруженість в країні впливають на зростання злочинності, насилля та агресії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема агресії молоді, яка торкається суспільства в цілому, викликає глибоку турботу як педагогів, так і батьків. У зв'язку з цим для сучасного етапу розвитку українського суспільства пріоритетним є курс на формування підростаючого покоління з активною життєвою позицією, здатного до особистісного волевиявлення у неагресивний, толерантний спосіб. Саме тому, у психолого-педагогічній науці особливу актуальність набули як теоретичні, так і емпіричні дослідження, спрямовані на пошук засобів попередження та подолання проявів агресії у молоді.

Незважаючи на значну кількість проведених досліджень з проблеми агресивної поведінки [1, 2, 3, 5, 6], ще не отримано достатньо даних про прояви агресії в студентських групах і можливості корекційного впливу на цю небажану форму поведінки. Більшість наукових поглядів стосується вивчення різноманітних форм агресивної поведінки дітей і підлітків, які виявляються у вчинках, що суперечать прийнятним у суспільстві правовим і моральним нормам.

У вітчизняній психології проблема агресії висвітлена в працях Б.С. Братуся, С.М. Єніколопова, Л.Ю. Іванової, А.А. Налчаджяна, Н.О. Ратінової, А.О. Реана, Т.Г. Рум'янцевої, І.О. Фурманова та ін. Деструктивний характер цього явища

підкреслюється низкою наукових досліджень, в яких агресія розглядається в контексті девіантної поведінки та злочинності (Н.В. Алікіна, С.М. Єніколопов, Л.П. Конишева, Н.О. Ратінова, В.Г. Степанов, В.В. Устінова). При цьому вітчизняні дослідники розглядають агресивного суб'єкта як такого, що інтегрує в собі внутрішні та зовнішні впливи, тоді як зарубіжні науковці (А. Бандура та Р. Уолтерс, Г. Паренс, Дж. Паттерсон, М. Раттер, А. Фройд) зосереджують увагу на пошуку окремих детермінант прояву агресії.

Численні наукові розвідки (Я.Л. Коломінський, Т.В. Драгунова, В.Н. Лозовцева, І.Є. Фокіна) свідчать про те, що важливу роль у формуванні особистості відіграють стосунки з іншими людьми. Спілкування постає головним чинником розвитку особистості в юному віці. Пріоритет належить інтимно-особистісному спілкуванню як провідній діяльності цього вікового періоду (Л.І. Божович, Т.С. Гурлева, В.Р. Кисловська, Д.Б. Ельконін) [6, с. 15].

Мета статті – висвітлити особливості агресивної поведінки студентської молоді (курсантів); з'ясувати основні види агресії та окреслити умови подолання та корекції агресивної поведінки.

Виклад основного матеріалу. Навчання у ВНЗ є періодом розвитку, реалізації ресурсів, потреб, інтересів, особистісної та професійної спрямованості студентів (курсантів). Активізація оптимальних, позитивних психічних станів, подолання наявних негативних психічних станів уможливорює створення умов та можливостей гармонійного розвитку, самореалізації студентів (курсантів). Актуалізація, домінування негативних психічних станів та їх комплексів упродовж навчання деструктивно позначається на успішності студентів (курсантів), рівні професійної підготовки, формуванні особистісних новоутворень, протіканні психічних процесів, здатності справлятися з розумовими та емоційними навантаженнями, взаємодії з оточуючими тощо [2, с. 13].

Одним із показників вираження своєї позиції, світогляду, сприйняття чи несприйняття світу у юному віці є агресія. Агресивна молодь, при всіх порушеннях їх особистісних характеристик та особливостей поведінки, відрізняються деякими загальними рисами. До таких рис відносять бідність ціннісних орієнтацій, їх примітивність, від-

сутність захоплень, духовних запитів, вузькість та нестійкість інтересів, в тому числі і пізнавальних. У цих людей, зазвичай, низький рівень інтелектуального розвитку, підвищена навіюваність, наслідуваність, недорозвиненість моральних уявлень. Їм властива емоційна грубість, озлобленість як проти ровесників, так і проти оточуючих дорослих. У таких людей спостерігається крайня самооцінка (або максимально позитивна, або максимально негативна), підвищена тривожність, страх перед широкими соціальними конфліктами, егоцентризм, невміння знаходити вихід із складних ситуацій, наявність захисних механізмів над іншими механізмами, які регулюють поведінку. В той же час серед проблемної молоді зустрічаються і особистості достатньо розвинені як інтелектуально, так і соціально. У них агресивність виступає засобом підвищення престижу, демонстрації своєї самостійності, дорослості. Тому розкриття причин та характеру агресивності молоді потребує проведення певної класифікації умов, створення типології.

Слово агресія від латинського «*aggredior*» означає «нападаю». Воно здавна існує в європейських мовах, проте значення йому надавалося не завжди однакове. До початку XIX століття агресією вважалася будь-яка активна поведінка як доброзичлива, так і ворожа. Пізніше значення цього слова змінилося і стало вужчим [1, с. 8].

Зазвичай під агресією розуміють дію або тільки наміри дії, що мають за мету заподіяння шкоди іншій людині. Це, звичайно, вузьке трактування агресії і агресивності як властивості особистості, в якій робиться акцент на наявність руйнівних тенденцій. Адже людина не може у своєму житті що-небудь створювати, не маючи здатності до усунення та руйнування перешкод, що заважають задоволенню її потреб.

В психологічній енциклопедії О.М. Степанова зазначено, що агресивність – ситуативний стан, який характеризується афективними спалахами гніву чи злоби та імпульсивними проявами поведінки, спрямованими на об'єкт фрустрації, що став причиною конфлікту. Проявляється як негативна риса характеру переважно у нестриманих, невихованих людей, які використовують її як силовий засіб для досягнення власної мети [4, с. 10].

В. Клайн вважає, що в агресивності є і «певні здорові риси», які можуть виявитися корисними для суспільного життя. Це наполегливість, ініціатива, завзятість. У досягненні мети прагнення до перемоги, подолання перешкод. Ці якості властиві лідерам і переможцям [3, с. 387].

Реан А., Бютнер К. та інші розглядають деякі випадки агресивного прояву як адаптивну властивість, яка пов'язана з позбавленням від фрустрації і тривоги. Стан фрустрації – психічний стан, що характеризується наявністю стимульованої потреби, що не знайшла свого задоволення. Цей стан супроводжується різними негативними переживаннями: роздратуванням, відчаєм. Агресію можна розглядати як біологічно доцільну форму поведінки, яка сприяє виживанню й адаптації. З іншого боку, агресія розцінюється як зло, як поведінка, що суперечить позитивній сутності людей [3, с. 387].

Агресія в людському суспільстві має специфічні функції. По-перше, вона виступає засобом

досягнення якої-небудь значущої мети. По-друге, часто агресія є способом заміщення блокованої потреби і перемикання діяльності. По-третє, агресія використовується деякими людьми як спосіб задоволення потреби в самостверженні і як захисну поведінку. На розвиток агресії впливають два основні фактори: зразок відносин і поведінки батьків; характер підкріплення агресивної поведінки з боку оточуючих [3, с. 387].

Серед психологічних особливостей, що провокують агресивну поведінку студентів (курсантів), зазвичай виділяють недостатній розвиток інтелекту та комунікативних навичок, знижений рівень довірливості, знижену самооцінку, порушення у стосунках з однолітками [3, с. 388].

Серед форм агресивних реакцій у студентів (курсантів), що проявляються під час навчально-виховного процесу, необхідно виділити такі: фізична агресія (напад) – використання фізичної сили проти іншої особи; непряма агресія – дії, які непрямо спрямовані на іншу особу (плітки, злісні жарти), так і ні на кого не спрямовані вибухи люті (лемент, биття кулаками по столу, ляскіт дверима тощо); вербальна агресія – вираження негативних почуттів як через форму (лемент, вереск, сварка), так і через зміст словесних відповідей (погрози, прокльони, лайка); схильність до роздратування – готовність до прояву при найменшому порушенні запальності, різкості, брутальності; негативізм – опозиційна манера поведінки, звичайно спрямована проти авторитету або керівництва. Може наростати від пасивного опору до активної боротьби проти сталих законів і звичаїв [4, с. 10].

Серед форм ворожих реакцій у студентів (курсантів) виділяють: образу – задрістість і ненависть до навколишнього, обумовленим почуттям гіркоти, гніву на увесь світ за дійсні або вигадані страждання; підозрілість – недовіра й обережність стосовно людей, засновані на переконанні, що навколишні мають намір заподіяти шкоду [1, с. 32].

Як бачимо, агресія може спричинюватися різноманітними та комплексними причинами та мати різні прояви. Так як поняття особистості є цілісним, вивчення її структури і компонентів може пролити світло на феномен агресії.

Проблема збільшення агресивних проявів серед студентської молоді (курсантів) в нашій країні тісно пов'язані із сьогоденною соціально-економічною й політичною нестабільністю у суспільстві, конкретною ситуацією й умовами виховання у родині, недоліками в організації навчально-виховного процесу в навчальних закладах, поганою організацією праці, неблагонадійним побутовим оточенням, негативним впливом антигромадських елементів. Низькою залишається роль громадських формувань в організації дозвілля молоді, вихованні в них поваги до закону і загальноприйнятих правил поведінки в суспільстві. Серйозне занепокоєння викликає зниження культурної інфраструктури, що створювалась в Україні десятиріччями, інтересу молоді до книги, мистецтва, культурних цінностей. У той же час зростає експансія засобів масової інформації, видань, що пропагують насильство, секс та жорстокість.

Для діагностики стану агресії особистості застосовують опитувальник А. Басса – А. Дарки. Методика дозволяє отримати дані щодо рівня

прояву агресивності у особистості. Варто зазначити, що, як і будь-яка властивість, агресивність у студентів (курсантів) має різну ступінь вираженості: від майже повної її відсутності до максимального розвитку. Кожна особистість має певну ступінь агресивності. Надмірний її розвиток визначає вигляд особистості, яка може стати конфліктною, жорстокою, поведінка її набуває соціально несхвалюваних форм. Визначивши рівень таких деструктивних тенденцій, які пов'язані з емоційними переживаннями, гнівом, ворожістю, можна з великим ступенем ймовірності прогнозувати прояв агресії. Це розуміння агресії поклали в основу своєї методики А. Басса і А. Дарки. При цьому вони поділяли агресію і ворожість, яку розуміли як реакцію, що розвиває негативні оцінки людей і подій. Виходячи з положень теоретичної частини даної методики, всі агресивні прояви поділяються на два основні типи:

– мотиваційна агресія, чи агресія як самоцінність;

– інструментальна агресія, як засіб (мається на увазі при цьому, що і та і інша можуть виявлятися як під контролем свідомості, так і поза його і пов'язані з емоційними переживаннями: гнів, ворожість) [5, с. 101].

Методика Басса-Дарки дозволяє визначити типові для досліджуваних форми агресивної поведінки. Застосовуючи цю методику, можна переконатися в тому, що агресія у студентів (курсантів) має різні якісні і кількісні характеристики. Крім того, результати застосування даної методики дозволяють зробити певні (конкретні) висновки про зміст мотиваційної сфери особистості, оскільки вибір способів з реально діючими сенсоутворювальними мотивами [6, с. 17].

Опитувальник Басса-Дарки є найбільш прийнятним інструментом для вимірювання агресії у молоді з девіантною формами поведінки. Проте, на нашу думку, його слід використовувати в сукупності з іншими методиками: особистісними тестами (Кеттел, Спілберг), проєктивними методиками (Люшер) і т.д.

Основними умовами подолання агресії у молоді є проведення профілактичних і (або) корекційних заходів. Профілактичний аспект діяльності має свої особливості. На початкових етапах групові форми не доцільні, ефективнішою буде індивідуальний підхід зі сторони психолога (викладача). Особливу увагу потрібно надавати формуванню кола інтересів особистості на основі її характеру і здібностей. Необхідно прагнути до максимального змістовного навантаження вільного часу молоді людини за рахунок залучення її до позитивно впливаючої на неї діяльності – самоосвіти (читання, заняття музикою тощо), фізичний розвиток (заняття у спортивних секціях, участь у спортивних змаганнях тощо).

На основі побудованої системи соціалізації відбувається процес попередження проявів/становлення агресивних форм поведінки. За цих умов відбувається розвиток мотиваційної сфери особистості, яка спрямована на забезпечення соціально значущих властивостей особистості, за допомогою яких людина здатна визначити соціальні потреби, бажання проявляти інтерес до соціальної активності, намагатися привертати увагу і домагатися схвалення оточуючих.

Профілактика та попередження агресивної поведінки молоді людини стає не тільки соціально значущим, але і психологічно необхідним. Проблема підвищення ефективності ранньої профілактики повинна вирішуватися в наступних основних напрямках:

– виявлення несприятливих факторів і десоціалізуючих впливів з боку найближчого оточення, які зумовлюють відхилення в розвитку особистості і своєчасна нейтралізація цих несприятливих дезадаптуючих впливів;

– сучасна діагностика асоціальних відхилень у поведінці і здійснення диференційованого підходу у виборі виховно-профілактичних засобів психолого-педагогічної корекції, що відхиляється.

Звідси виникає необхідність в проведенні системного аналізу індивідуальних, особистісних, соціально-психологічних і психолого-педагогічних факторів, що обумовлюють соціальні відхилення в поведінці молоді людини, з урахуванням яких повинна будуватися і здійснюватися виховна та профілактична робота щодо попередження цих відхилень. Раннє виявлення поведінкових проблем у молоді, системний аналіз характеру їх виникнення і адекватна виховна та корекційна робота дають шанс запобігти десоціалізації. Невчасне виявлення початкових ознак поведінки, що відхиляється і проблем у вихованні, що перешкоджають розвитку особистості, призводить до швидкого переходу відхилень в хронічні порушення поведінки [2, с. 18].

Таким чином, для профілактики агресивної поведінки необхідно навчити особистість навичкам позитивного спілкування, взаємодії з іншими членами соціуму, вміння знаходити альтернативні конструктивні шляхи вирішення конфліктів. Важливо враховувати необхідність організації навичок спільної роботи та взаємодії між студентами (курсантами) та науково-педагогічним складом на основі принципу суб'єктного зв'язку.

Агресивна поведінка є відносно стабільною у часі, тому очікувати, що вона поступово перейде у соціально схвалювальні поведінкові патерни, було б помилковим. Проте, агресія не є абсолютно ірраціональною та некерованою стихійною силою. Агресія як соціальне явище не є небажаною сама по собі, вона супроводжується чинниками впливу макро/мікросередовища. Небажаними є неприйнятні форми її прояву. Тому при роботі зі студентами (курсантами), які проявляють агресивні соціально-психологічні реакції, зокрема в навчально-виховному процесі та неформальних відносинах, слід спрямовувати зусилля не на усунення агресії як такої, а працювати потрібно із виявленням негативних її проявів: гнівом, обуренням, неприйняттям і в той же час розвивати позитивні сторони агресії. Заходи щодо корекції повинні мати довготривалий характер з чергуванням періодів роботи в групі і періоду відпочинку, присвяченому самопізнанню і усвідомленню отриманої інформації і досвіду під час роботи в групі однолітків.

Висновки. Таким чином, агресія є результатом багатьох чинників макро/мікросередовища, які як позитивно, так і негативно впливають на розвиток особистості та повсякденне життя сту-

дентів (курсантів). Тому своєчасна психодіагностика та корекція агресивних форм поведінки студентів (курсантів) є запорукою їхнього психологічного здоров'я.

Перспективними напрямками дослідження цієї проблеми є розробка програми щодо корекції та подолання агресивної поведінки у студентів (курсантів) вищих навчальних закладів.

Список літератури:

1. Бэрон Р., Ричардсон Д. Агрессия. – Спб.: Питер, 2001. – 352 с.
2. Игумнова О.Б. Характеристика и исследование типов комплексов негативных психических состояний у студентов / О. Б. Игумнова // Вестник МГОУ. Серия «Психологические науки» / редактор Булгаков А. В. – 2013. – № 1. – М.: Издательство МГОУ. – С. 13–19.
3. Замятіна М. В. Психологічна структура агресивності студентів ВНЗ / М. В. Замятіна // Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти: зб. наук. пр./ ред. Л. Л. ТОВАЖНЯНСЬКИЙ, О. Г. РОМАНОВСЬКИЙ. – Харків: НТУ «ХП», 2012. – Вип. 30–31 (34–35). – С. 385–392.
4. Психологічна енциклопедія / Автор-упорядник О. М. Степанов – К., 2006. – 424 с.
5. Малкіна-Пих І. Г. Психосоматика: Довідник практ. психолога. – М., 2005, – 992 с.
6. Шебанова С. Г. Психокорекція агресивної поведінки // Педагогіка та психологія. – 1999. – № 3. – С. 15–23.

Голярдык Н.А.

Национальная академия

Государственной пограничной службы имени Богдана Хмельницкого

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ПРЕОДОЛЕНИЯ И КОРРЕКЦИЯ АГРЕССИВНОГО ПОВЕДЕНИЯ У СТУДЕНЧЕСКОЙ МОЛОДЁЖИ (КУРСАНТОВ)

Аннотация

В статье дана характеристика особенности агрессивного поведения студенческой молодёжи (курсантов). В исследовании раскрыты значения понятия «агрессия», охарактеризованы сущность и особенности агрессивного поведения студенческой молодёжи (курсантов). Также выяснены основные виды агрессии и обозначены условия её преодоления. Определено, что для диагностики состояния агрессии личности применяют опросник Басса-Дарки. Обоснована необходимость проведения системного анализа индивидуальных личностных социально-психологических и психолого-педагогических факторов, обуславливающих социальные отклонения в поведении молодого человека. На основе анализа исследований и научных публикаций известных отечественных и зарубежных учёных обосновано значение профилактики и коррекции агрессивного поведения у студенческой молодёжи.

Ключевые слова: агрессия, агрессивное поведение, виды агрессии, агрессивные реакции, психологическая коррекция.

Golyardyk N.A.

National Academy

of the State Border Guard Service named after Bohdan Khmelnytsky

SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL CONDITIONS OF STUDENTS (CADETS)'S AGGRESSIVE BEHAVIOR OVERCOMING AND CORRECTION

Summary

The article is devoted to consideration of the problem of students (cadets)'s aggressive behavior. The concept «aggression» is revealed in the study. The essence and characteristics of students (cadets)'s aggressive behavior is described. The major types of aggression and conditions of their overcoming are also outlined. It is determined that for personal aggression diagnosis the A. Bass- A. Daria questionnaire is used. The necessity of social young man behavior individual, personal, social, psychological and psychopedagogical factors systematic analysis is justified. Based on the research analysis and domestic and foreign scientists publications the importance of aggressive behavior in students (cadets)'s prevention and correction is proved.

Keywords: aggression, aggressive behavior, types of aggression, aggressive reaction, psychological correction.